

Nataliia Nechaieva-Yuriichuk

Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5882-7121>
e-mail: n.nechayeva-yuriychuk@chnu.edu.ua

«Нічого не судилося»: шанс, який дала світові пандемія COVID-19 (нотатки на полях книги Фаріда Закарії). F. Zakaria, *Ten Lessons for a Post-Pandemic World*, Dublin: Penguin Books, 2021. 324 p.

Світ після пандемії. Чи можемо вести мову про те, що це вже сьогодні? Напевно, ні. У ряді держав залишаються чинними окремі карантинні приписи та рекомендації, гібридний варіант став новим варіантом норми освітнього процесу, менеджменту тощо. З іншого боку, суспільства поступово відновлюють традиційний уклад зі звичним розпорядком дня – від поїздок на роботу чи навчання до туристичних мандрівок.

Пандемія COVID-19 струснула світ з неймовірною силою. Виявилось, що попри інтенсивний технологічний розвиток, ми не готові до швидкої адекватної відповіді на подібний виклик. Тож не дивно, що від перших зареєстрованих випадків і до сьогодні ця тема викликає увагу науковців, політиків, журналістів, не кажучи вже про громадян. Свої ідеї, підходи, позиції, прогнози в контексті аналізу впливу пандемії COVID-19 на сучасне буття людини і контури постпандемічного світу висловили відомі інтелектуали й моральні авторитети нашої доби – Джорджо Агамбен, Рокко Рончі, Саскія Сассен, Ніл Фергюсон, Френсіс Фукуяма, Умаїр Хак, Юваль Ной Харарі.

Проте навіть у цьому суголощі вирізняється слово відомого американського політолога, експерта у сфері міжнародних відносин і журналіста, автора знакової праці *The Post-American World*, 2008 («Постамериканський світ майбутнього») Фаріда Закарії. Його нова книга «10 уроків для світу після пандемії»¹, написана під час активної фази її розгортання, викликає увагу й інтерес як з наукової, так і з прикладної точки зору. У своїй праці автор вибудовує цілісну картину

¹ F. Zakaria, *Ten Lessons for a Post-Pandemic World*, Dublin: Penguin Books, 2021, 324 p.

пандемічного й постпандемічного світу з окремих пазлів минулого й сучасного, змушуючи тим самим читача замислитися над тяглістю історичного розвитку та перспективами майбутнього світу й власною роллю у цьому.

У вступі Ф. Закарія наголошує на тому, що дана книжка – «не про пандемію, а про світ, який народжується внаслідок неї й передусім нашої відповіді на це» [с. 10]², вже на наступних сторінках він переходить до аналізу політичного у всій його багатомірності та взаємозв'язку з економічним, екологічним, інформаційним тощо. Вірус SARS-CoV-2 увійшов у наше життя наприкінці 2019 року, що, однак, було зауважено невеликим колом людей. Незвичний тип перебігу грипу та запалення легенів якщо й викликав запитання, то лише у вузького кола фахівців та тих, хто особисто зіштовхнувся з новим вірусом. Та вже наступного, 2020 року, пандемія COVID-19 охопила переважну більшість країн світу, оголивши слабкі місця цивілізаційного розвитку та неготовність ВООЗ й урядів до колективної протидії до її поширення.

Праця, запропонована Ф. Закарією, фактично є спробою аналізу тих змін, які увійшли у наше життя у час пандемії, у контексті взаємозв'язку минулого – сучасного – майбутнього. На думку експерта, людство повинно було передбачити пандемію COVID-19, адже в історії пошесті – системне явище, відоме людині з найдавніших часів. Більше того, згадки про пошесті (сучасною мовою – пандемії) знаходимо з часів протодержавних утворень, що абсолютно співзвучно думці американського науковця Джеймса Скотта (James C. Scott), який у своїй праці «Проти природи. Глибока історія найдавніших держав» («Against the Grain. A Deep History of the Earliest States») звертає увагу на роль хвороб (пандемій / пошестей) у житті стародавньої людини, державотворчих та державоруйнівних процесах³. Власне, обидва автори звертаються до історичних прикладів для ілюстрації часом вирішальної ролі пошестей в житті держави. Однак якщо у праці Дж. Скотта дане звертання зумовлено насамперед прагненням ґрунтовно дослідити причини крихкості стародавніх держав, то Ф. Закарія ставить за мету визначити вплив модерної пошесті на подальший розвиток людства. Останнє, на нашу думку, засвідчує різновекторність досліджень – минуле й сучасне / історія – social studies.

Актуалізуючи тему свого дослідження, Ф. Закарія нагадує читачам про різноманітні епідемії нещодавнього минулого, зокрема, пташиний та свинячий грип, вірус Ебола тощо, тож його твердження про те, що людство, найперше, уряди, повинні бути готовими до нового вірусу, звучить логічним, а нагадування про пропозицію скорочення бюджету головних американських відомств часів президентства Д. Трампа, що опікуються охороною здоров'я та захворювання-

² Тут і надалі посилання на українське видання: Ф. Закарія, *Десять уроків для світу після пандемії*, пер. з англ. Анна Марховська та Орина Ємельянова, Київ: Наш Формат, 2021, 264 с.

³ C. Scott James, *Against the Grain. A Deep History of the Earliest States*, Yale University Press, 2017, 281 p.

ми, змушує задуматися про пріоритети урядової діяльності (у даному випадку, американської, але не тільки).

На окрему увагу заслуговує звернення експерта до світових криз початку III тисячоліття. Тут автор насамперед звертає увагу на терористичні акти 11 вересня 2001 року, які «змусили увесь світ здригнутися» та «змусили США дати жорстку відповідь, задіяти величезний апарат державної безпеки, а крім цього – розв'язати війну в Іраку й Афганістані, проводити військові операції в інших місцях і витратити 5,4 трильйона доларів на «війну з тероризмом» [с.16].

Наступна криза, яка, на думку Ф. Закарії, струснула світ, – фінансова криза 2008 року, в результаті якої зросла «економічна тривожність», що у свою чергу призвела до зростання культурного протистояння, ворожості до іммігрантів та прагнення до повернення у знайоме й стабільне минуле. І, власне, третя криза, якій і присвячена праця Ф. Закарії, це пандемія, яка станом на час написання перебувала у стадії активного розгортання.

Однак, на нашу думку, запропонована схема виглядає неповною через відсутність у ній збройної агресії Російської Федерації щодо України та наступної анексії АР Крим, що стало відвертим одноосібним нехтуванням нормами міжнародного права та засвідчило неготовність існуючої міжнародної системи до адекватної реакції сучасним викликам і загрозам власної стабільності. Вважаємо, що якби автор у якості політолога-міжнародника звернув увагу на цю кризу, аналіз впливу пандемії COVID-19 на подальший розвиток людства був би більш ґрунтовним та всеохопним у контексті самої назви праці – «10 уроків для світу після пандемії», а не для США чи окремих держав.

Які ж уроки повинно вивчити людство через пандемію, на думку Фаріда Закарії?

Найперший урок – це своєчасна підготовка до криз, яку автор метафорично сформулював рекомендацією (?) «пристебніть пасок безпеки». В умовах потужної турбулентності сучасного цивілізаційного розвитку саме «підготовка, своєчасні дії і розумна відповідь» [с. 30] є необхідними не лише для попередження пандемій, але й інших криз. І тут варто погодитися з автором: конструктивна співпраця між державами-суперницями (у Ф. Закарії – супердержавами, але вважаємо, що у сучасних умовах цього недостатньо і швидке розгортання пандемії це підтвердило) дає шанс на попередження та адекватну відповідь сучасним викликам і загрозам у різних сферах. Більше того, ідея Ф. Закарії про «агресивні і розумні заходи» як можливість зменшити масштаб деструктивних змін й уникнення шкідливих наслідків є надзвичайно актуальною у сучасних умовах відкритої війни Росії проти України. У цьому контексті даний урок людство повинно вивчити якомога швидше: кооперація + розумні й агресивні заходи = безпека людини та суспільства. Причому у найширшому розумінні цього слова: автор веде мову і про «збільшення стійкості», що позитивно вплине на емоційну стабільність людини, яка, відповідно, буде більш готовою для протидії наступним кризам та викликам.

Не залишилися поза увагою автора й адміністративні заходи посилення безпеки – виведення торгівлі екзотичними тваринами за межі закону, посилення систем охорони здоров'я у різних країнах тощо. Та найважливішою залишається саме профілактика – підготовка людини, суспільства, державної системи до попередження та протидії кризовим явищам та їхньому переростанню у кризи.

Урок другий. «Має значення не розмір державного апарату, а його якість», що, власне не викликає сумнівів і заперечень. Власне, сама суть уроку полягає в тому, що через аналіз практик урядування у часи пандемії автор спонукає до роздумів про якість урядування. Від суперечливих по суті та результативності дій американської влади, спрямованих на протидію пандемії, до авторитарних практик Китаю та ефективних й агресивних кроків, здійснених урядами Південної Кореї, Нової Зеландії та Тайваню, разом з Ф. Закарією формуємо розуміння того, як світове співтовариство відреагувало на епідеміологічний виклик сучасності й які із цих дій були дійсно ефективними. Останнє дозволяє експерту звернутися до історичного досвіду якісного врядування, знову ж таки, відштовхуючись від США й одночасно наголошуючи на різних темпах модернізаційних процесів у різних державах світу та, відповідно, їхнього впливу на формування державного апарату. Експерт-міжнародник наголошує на винятковості США як держави, що «вже давно йде окремим шляхом» [с. 43], пропонуючи нашій увазі короткий аналіз американського державотворення крізь призму управлінської ефективності. На думку Ф. Закарії, саме федералізм стоїть на заваді створення в США рівного доступу до охорони здоров'я та вільного голосування [с. 47], впливаючи на уряд і його спроможність до дії. Відповідно, «належне врядування – це обмежена влада з чіткою системою підпорядкування. Це надання чиновникам автономії, свободи дій і змоги висловлювати власні судження» [с. 52]. Позиція автора полягає у тому, що поєднання кмітливості, відданості з автономією та свободою дій може забезпечити належне врядування, що є досяжною метою, хоч і в перспективі. Враховуючи той факт, що бюрократизм як політичне явище та управлінська практика в умовах пандемії виявився неспроможним у протидії останній, бачення Ф. Закарією ефективного врядування, на нашу думку, у повній мірі відповідає концепту держави як природного інституту цивілізаційного розвитку.

Урок третій стосується розуміння ролі ринку в сучасному світі: від економіки до політики та соціального життя. Експерт підводить читача до думки про те, що «ринок усе не відрегулює» [с. 54 – назва]. І перший аргумент – посилення на авторитетне для автора книги джерело – “Financial Times”. У ній 3 квітня 2020 року була опублікована передова стаття про те, що «пандемія коронавірусу вимагатиме від людей колективної пожертви». Відповідно, повинен зазнати змін суспільний порядок та суспільний договір на користь посилення ролі інституту держави в житті суспільства. Власне, мова йде про зростання популярності соціалізму як політичної ідеології та практики на сучасному етапі розвитку людства. Підкріплюючи свою думку статистичними даними, Ф. За-

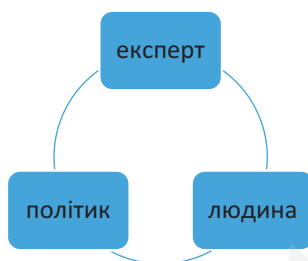
карія наводить результати опитування Інституту Геллапа травня 2019 року, згідно з якими 43 % респондентів погодилися з тезою про те, що країні [мається на увазі США – Н. Н.-Ю.] піде на користь «соціалізм у тому чи іншому прояві» [с. 55]. Очевидно, що в умовах посилення кризових тенденцій у соціально-економічному розвитку (згадаймо лише фінансову кризу 2008 року), не кажучи вже про політичну нестабільність на глобальному рівні (порушення територіальної цілісності незалежної європейської держави України у 2014 році, війна у Сирії та міграційна криза 2015 року тощо) подібний поворот є природним, адже саме державі належить роль регулятора всіх сфер життєдіяльності суспільства. Інакше, на нашу думку, виникає питання щодо доцільності існування самого цього інституту. Автор, однак, звертає увагу на вплив фінансової кризи 2008 року на ідеологічні преференції американського суспільства насамперед, наголошуючи при цьому на тому, що саме тлумачення «соціалізму» у його середовищі є більш широким та загальним.

Викликає увагу, однак, спроба аналізу Ф. Закарією причин популярності тих чи інших ідеологій в історичному розрізі та в контексті сучасних подій. Згідно його точки зору, «ідеології набувають популярності з огляду на те, що складається враження, наче вони здатні розв'язати нагальні проблеми» [с. 58]. Одночасно лунає питання щодо впливу пандемії на суспільні настрої. І ось тут, аналізуючи модерні часи, автор бестселеру не просто акцентує увагу на невдоволенні широкого загалу рівнем економічної системи, але у своєму намаганні віднайти альтернативу американському капіталізму наводить, на нашу думку, невідповідний і небезпечний приклад Китаю як його альтернативи [с. 60].

Аналізуючи роботу системи охорони здоров'я США та організацію тестування на COVID-19, Ф. Закарія наголошує на тому, що нерівний доступ до охорони здоров'я є одним із наслідків суспільств, у яких домінує ринок, який поглинає усе, у т.ч., політику [с. 62–63]. І хоча перед цим альтернативою виступав Китай, окремий підрозділ присвячений скандинавській моделі розвитку, зокрема, данській, як прикладу досяжності «американської мрії», хоч і не у США.

І все ж: у чому суть третього уроку? Певно, у тому, що сучасний динамічний світ тривожить сучасну людину. І для зменшення рівня тривожності можна або замкнути світ (що неможливо та й неефективно), або ж «зорієнтуватися в часах і тенденціях, які випали на нашу долю». Тобто, виробити адекватні дійсності правила взаємодії держави та суспільства, які сприятимуть формуванню «озброєнню» людини у її наступній взаємодії з «середовищем глобальної конкуренції та технологічного динамізму» [с. 69].

Та для цього необхідно розуміння процесів суспільного розвитку. І тут постає питання: хто такі експерти і чи повинні вони дослухатися до людей чи люди до них? Саме цій проблемі присвячено наступний – *четвертий урок* від Ф. Закарії. Він підкреслює, що у сучасному світі позиції експертів є досить суперечливими. Більше того, склався своєрідний трикутник (підтверджений у т.ч. діями політиків та експертів під час пандемії):



У ньому кожна ланка відіграє свою роль, перебуваючи у взаємозалежності з наступними двома. Однак взаємодія між ними не є ідеальною і часто носить характер односторонньої дії, де, до прикладу, людина, що довіряє політику, не довіряє експерту, що висловлює протилежну позицію. І це є однією із причин поширення невігластва у сучасному світі. Тож для подолання цього явища необхідно зрозуміти: 1) населення (люди) повинно дослухатися до науковців (експертів), однак пам'ятаємо, що останні також можуть помилятися, особливо при аналізі нових явищ (адже дослідження потребують часу); 2) кожне нове явище викликає у населення питання, на які воно потребує негайної відповіді, тож необхідно пояснити (або краще системно пояснювати) широкому загалу механізм прийняття рішень і ключові критерії, які на нього впливають. І знову ж таки: як пояснювати? Примітивізм та зверхність несумісні з поясненням і у цьому складно не погодитися з автором, який на історичних прикладах підкреслює важливість ґрунтовних пояснень проти лицемірних заяв експертів і політиків. Інтелектуальний самообман, про який говорить Ф. Закарія, характерний, на нашу думку, не лише для виборців, але й для самих політиків та експертів, адже всі ці категорії об'єднані своїм видом – Homo Sapiens, з усіма його перевагами та недоліками. Тож сучасна людина повинна стати емпатичною у широкому розумінні даного терміну. Лише дослухаючись один до одного люди зможуть подолати і пандемію, і наступні кризи.

У згаданому контексті важливим є розуміння того, що разом із пандемією змінилося й середовище, в якому ми живемо. Швидкий технологічний розвиток людства відкрив переваги інновацій, зокрема в інформаційно-комунікаційній сфері. І що цікаво: Ф. Закарія ставить під сумнів майбутнє театру, класичних концертів тощо у зв'язку з розвитком інтернет сфери. Хіба це не нагадує думки сучасників винаходу кінематографу, телебачення? Однак у наступних пасажах Ф. Закарія стає менш категоричним. Незважаючи на те, що даючи урок щодо життя у цифровому форматі, експерт, здавалося б, наголошує на незмінності технологічних змін і їх незворотності, врешті він озвучує думку, що технологічна революція, все ж, не так близько, як видається, що людські якості більш важливі, і що найбільший урок сьогодення – це звернення до себе, усвідомлення ваги людяності. Як зазначає сам автор, «перехід до життя у цифровому форматі – масштабний, стрімкий і реальний. Але, можливо, одним з найглибших його наслідків стане те, що ми почнемо плекати в собі найбільш людяні риси» [с. 107].

Вважаємо, що бачення Ф. Закарією цифрового буття заслуговує на увагу. У ньому тісно переплелися надії й страхи перед викликами роботизованого майбутнього, перед перспективою домінування штучного інтелекту, який, з одного боку, сприяє вирішенню актуальних проблем і надскладних завдань, а з іншого – може стати загрозою самому існуванню людини.

І знову ж таки, в центрі уваги автора – людина та її можливості й перспективи у цифровому бутті, зокрема у сфері охорони здоров'я, що є у постійному фокусі уваги американського дослідника. Водночас варто зазначити, що оцінка Ф. Закарія сфери охорони здоров'я США залишає простір для запитань та уточнень, зокрема в плані рівня її ефективності та можливості швидкого реагування на виклики сьогодення.

Але життя і у світі віртуальному, і світі реальному передбачає взаємодію, комунікацію. І в цьому особливість Homo Sapiens. Тож не дивним є запитання автора про те, чому пандемії не трапляються частіше? Власне соціальності як характерній рисі людини присвячений *п'ятий урок* від американського політолога. Тут він аналізує особливості міського середовища, робить спробу ретроспективного аналізу його розвитку в контексті постпандемічних перспектив. Більше того, Ф. Закарія звертає нашу увагу на те, що саме міста стали першими осередками колективного проживання людей, які розпочали дбати про людину, її комфорт, здоров'я тощо. Він називає це шляхом до «здорових міст», наводячи за приклад американські міста – Джерсі, Балтимор, Чикаго тощо.

Сьогодні, озираючись у 2020 рік й аналізуючи його вплив на нас і наше професійне й особисте життя, можемо погодитися з експертом, що цифровий світ увійшов у наше життя всерйоз і надовго. Однак, він не зміг витіснити реальність й особисту комунікацію (сучасною мовою, офлайнову), що стало початком нових – гібридних – комунікаційних практик у різних сферах життєдіяльності. І цей формат, як наголошує Ф. Закарія, є оптимальною моделлю для навчання та роботи, адже поєднує переваги як онлайн, так і офлайн. І *урок шостий* – це нагадування про необхідність урахування соціальності у нашій діяльності. Це про те, що COVID-19 не знищить нашу соціальність, а лише нагадає нам про те, що ми – істоти соціальні, як говорив ще давньогрецький мислитель Аристотель.

З-поміж проблем, на які пандемія змусила подивитися по новому – [не] рівність. Соціальна нерівність стала органічною частиною буття людства. Водночас, перед хворобою, як і перед смертю, здавалося б, усі рівні. Принаймні, саме такий підхід характерний для багатьох народів світу, що знайшло своє відображення у перлинах народної мудрості. Експерт розпочинає свій наступний, *сьомий урок*, з візуалізації «демократичності смерті» через творчість мексиканського митця Хосе Гвадалупе Посада, водночас підкреслюючи, що насправду у його роботах простежується й одвічна нерівність, і розрив між багатими й бідними, між Мексикою й Західною Європою [с. 131].

Ф. Закарія не просто розмірковує про значення терміну «нерівність» в історичному контексті та сучасності, але й веде мову про критерії вимірювання

нерівності, і про те, що тенденції подолання прірви між багатими та бідними у різних країнах мають різні темпи, а часом і взагалі різновекторні. Відповідно, пандемія, на його думку, може мати суттєвий вплив на прогрес у подоланні нерівності, особливо у країнах, що розвиваються, що підтверджується історією розвитку світової цивілізації.

Нерівність – явище, що стосується не лише держав, але й бізнесу, зокрема, компанії, наголошує автор, при цьому підкреслюючи, що в сучасній економіці масштаб компанії має особливе значення, адже найбільше скористатися можливостями глобалізації та інформаційної революції можуть саме великі компанії. І у цьому контексті дихотомічність інтернету полягає у тих можливостях, які він відкриває для всіх без винятку. З одного боку, у стимулюванні створення монополій, але з іншого, він може ставати провідником деструктивних впливів на економічні та суспільні системи. Аналіз економічної складової нерівності можливостей американським політологом поступово переходить до розгляду процесів у політичній сфері, де нерівність означає втрату довіри один до одного та до політичних інституцій [с. 142]. Автор встановлює зв'язок між масштабами пандемії й кількістю смертей від COVID-19 та расизмом, наводячи відомості про відсоток померлих від пандемії серед чорного та білого населення США та Великобританії, до прикладу. І це його порівняння вкотре змушує задуматися над глибинною взаємозалежністю нашого світу.

На думку Ф. Закарії, нерівність – явище багатогранне, з глибокою психоемоційною складовою. І якщо взяти до уваги те, що ми живемо, за його означенням, у ринковому суспільстві, питання вартості й ціни – це питання не просто нерівності, але насамперед рівня довіри один до одного. Пандемія, згідно його бачення, продемонструвала високий рівень довіри у суспільствах з низьким рівнем соціальної нерівності й навпаки. Тому висновок даного уроку – усвідомлення того, що хоч нерівності й можливо не можна позбутися, у фундаментальному сенсі всі люди рівні [с. 147].

У своїх уроках для людства Ф. Закарія неодноразово веде мову про глобалізацію та її вплив на життя людини, суспільств, держав. Свій *восьмий урок* він присвятив глобалізації. І розпочав автор з окремого кейсу – смерті Ліліани Дель Кармен Луїсяк як ілюстрації того, наскільки пов'язані різні куточки світу між собою [с. 148]. Від страхів перед глобалізацією, які найбільше виявлялися у часи епідемій і пандемій до протестів проти глобалізації, до яких автор відносить й терористичну атаку 11 вересня 2001 року (називаючи її нападом літаків на Вежі-близнюки, що, не може не викликати запитань й заперечень з нашого боку) експерт підводить до думки про наростання негативізму щодо глобалізації серед широких кіл населення. І перемога популістів-антиглобалістів у США та Великій Британії є його підтвердженням даної тези.

Аналізуючи вплив пандемії на характер міжнародної взаємодії та перспективи подальшого розвитку світового співтовариства, Ф. Закарія наголошує, що запроваджені з початком COVID-19 національні карантини призвели до еко-

номічного падіння, відчутного насамперед для населення окремих держав. Він переконаний, що в умовах пандемії та інших подібних криз урядам необхідно подбати про те, що у державах був створений необхідний стратегічний запас медичних засобів і ліків задля уникнення кризи нестачі необхідних медичних засобів у кризовий час. І знову ж таки, основний приклад – США.

Автор переконаний, що одним із найбільших наслідків глобалізації є страх. Він розглядає його в контексті економічного добробуту та міждержавних відносин насамперед і наголошує, що це є не стільки страх залежності від іноземного виробництва в цілому, скільки страх залежності від Китаю [с. 156].

Глобалізація, на думку Ф. Закарії, посилюється підйомом цифрової економіки, що є «глобальною за своєю природою». Відповідно, і ретроспективний аналіз, й емпіричні дослідження сучасності дозволяють припустити, що глобалізація є об'єктивно зумовленим процесом, що призвів до взаємозалежності сучасних держав. Порушення рівноваги призведе до виснажуючого конфлікту, у якому перемога вартуватиме менше, аніж втрати в його ході. Підсумком даного уроку є твердження щодо ймовірності конфлікту між США та Китаєм, який буде контрпродуктивним для обох сторін, та наголос на тому, що людство здатне придушити глобалізацію, яка, на думку автора, «ще не вмерла». Однак вважаємо, що в сучасних умовах імовірність «придушення» глобалізації відповідна ймовірності використання ядерної зброї, застосування якої може призвести до формування нового світу, імовірно за Дж. Оруелом⁴.

Деяко суперечливим і неповним в підборі емпіричних даних та, відповідно, у запропонованих висновках, на нашу думку є *урок дев'ятий* від Ф. Закарії. Тут він веде мову про полярність сучасного світу через вибірковий ретроспективний аналіз міжнародних відносин. Від характеристики психологічного стану американця у березні 2020 року, зумовленого усвідомленням себе громадянином «країни, що зазнала провалу» [с. 166], через аналіз двосторонніх відносин США – Туреччина до аналізу особливостей і характеру взаємодії між США та Китаєм автор намагається дати відповідь на питання щодо ймовірності нового відкритого конфлікту у міжнародній системі, стовпами якої сьогодні, на його думку, є США та Китай. Особлива увага американського експерта звернена на період, який розпочався після приходу до влади у Китаї Сінь Цзяньпіна, який автор називає Третьою Китайською революцією. Наголошуючи на економічній взаємозалежності, вказуючи на певний баланс потенціалів двох держав, Ф. Закарія наголошує на радикальних змінах у зовнішній політиці Китаю – зростанні войовничості, що є потужним конфліктогеном геополітичної стабільності. Складно не погодитися з тезою автора про те, що підйом Китаю викликає занепокоєння у сусідніх державах [с. 181]. Більше того, вважаємо за потрібне додати, що позиції Китаю викликають занепокоєння не лише у сусідів, але й у держав, що географічно віддалені від Китаю, особливо в контексті сучасних подій в Україні та

⁴ Дж. Оруелл, *1984 рік*, Київ: Видавництво Жупанського, 2021, 312 с.

позиції Китаю щодо резолюції «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», підготовленої Україною за співавторства більше півсотні країн. Під час голосування на Генеральній Асамблеї ООН 14 листопада 2022 року Китай виступив проти цієї резолюції⁵, порушивши тим самим свою тривалу традицію, на нашу думку, показового нейтралітету, обранням позиції «проти». Тож у контексті аналізу відносин США – Китай прогнози автора є логічними і запропонований підсумок – «двополюсність неминуча» не викликає застережень.

З іншого боку, у даному розділі практично відсутній аналіз ролі й позиції ЄС у сучасній системі міжнародних відносин, а сучасна Росія практично не згадується, хоча історичний фідбек містить інформацію щодо Холодної війни між США та СРСР. І це, на нашу думку, робить наведений американським політологом-міжнародником аналіз неповним в контексті заявленої назви праці – «10 уроків для світу після пандемії», адже тут швидше йдеться про чіткий посил для США, але не для світу в цілому.

І останній урок – *десятий* – про ідеалізм. Автор пропонує подивитися на світ крізь призму досягнень, підкреслюючи, що «світ, у якому ми живемо сьогодні, побудували ті політики, які мали набагато ширші погляди» [с. 191], політики-ідеалісти, на кшталт В. Вільсона чи Ф. Д. Рузвельта. І хоча нинішній світоустрій викликає питання й дискусії, все ж він – ліберальний за своєю суттю та ідеалістичний за своїм походженням. І навіть пандемія COVID-19, оголивши спершу внутрішню неготовність до активної взаємодії в умовах неочікуваної кризи, підтвердила, що лише спільними зусиллями та взаємодією можливо подолати будь-яку кризу. Ф. Закарія звертає особливу увагу на роль США у формуванні сучасної системи міжнародних відносин і на той факт, що саме США вперше у світовій міжнародній практиці після перемоги у Другій світовій війні прийняли рішення щодо відбудови та відновлення переможених, що, на нашу думку, стало наріжним каменем сучасного ліберального світоустрою.

В ході аналізу міжнародної взаємодії на сучасному етапі та в історичній ретроспективі автор наголошує, що «ніхто не може почуватися захищеним, якщо у всіх без винятку немає певного ступеня захисту». І це стосується всіх сфер життєдіяльності людини, починаючи від екологічних проблем та змін клімату. І саме ідеалізм став, на думку експерта, тим інструментом змін, який сподвигає людей на співпрацю та взаємодію. Тож останній урок від Ф. Закарії полягає в тому, що співпраця, яка може змінити світ, – це не фантазія, а здоровий глузд [с. 205].

Водночас, автор, на нашу думку, звертає недостатню увагу на європейський чи то євразійський фактор в міжнародних відносинах. Не вистачає більш чіт-

⁵ Генасамблея ООН ухвалила резолюцію щодо репарацій Україні від росії, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3614341-genasamblea-oon-uhvalila-rezoluciu-sodo-reparacij-ukraini-vid-rosii.html>

кої кларифікації ролі та місця ЄС в контексті перспектив глобального розвитку. Крім того, російський фактор у міжнародній політиці практично випав з уваги експерта. Він буквально кількома словами згадує вторгнення Росії в Україну, причому без згадки анексії АР Крим й з наголосом на тому, що це радше «виняток, який підтверджує правило», з чим не можемо погодитися, враховуючи воєнно-політичну активність Москви в останні десятиріччя і особливо у 2022 році. Фактичне виключення з аналізу названих факторів дозволяє вести мову про радше політичні уроки для США, а не для світу.

Разом з тим, у своїй книзі Ф. Закарія формує цілісне уявлення про сучасний світ з позицій окремої людини та держави, їхньої постійної неоднозначної взаємодії, яка зазнала величезних змін в результаті пандемії COVID-19. Крізь призму авторського підходу простежується незмінна увага та важливість безпеки як фундаменту світопорядку, з одного боку, та життя окремої людини, з іншого. Взаємозалежність людей і держав постає у гуманістичному вимірі і викликає потребу подальших наукових пошуків і філософського осмислення суспільно-політичних трансформацій сучасності.

Праця Фаріда Закарії «10 уроків для світу після пандемії» – загалом ґрунтовна й неоднозначна водночас і викликає суперечливі відчуття. Тут поєднані сучасність й минуле, політика й економіка, людина і система. Попри те в центрі уваги автора постійно перебуває людина у всій своїй багатогранності. Підсумовуючи, Ф. Закарія наголошує: нічого не судилося. «Люди можуть вибирати напрямок руху, напрям розвитку своїх суспільств та свого світу», – пише він. І у цьому, напевно, найважливіший урок для світу – усвідомлення можливостей та важливості вибору, який здійснює кожна окрема людина, кожне суспільство, кожна держава і восьмимільярдний світ в цілому.

Bibliografia

Genasambleya OON ukhvalyla rezolyutsiyu shchodo reparatsiy Ukraini vid rosiyi, <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3614341-genasambleya-oon-uhvalila-rezoluciu-sodo-reparacij-ukraini-vid-rosii.html>

Orvell Dzh., *1984 rik*, Kyiv: Vydavnytstvo Zhupans'koho, 2021, 312 s.

Scott James C., *Against the Grain. A Deep History of the Earliest States*, Yale University Press, 2017, 281 p.

Zakaria F., *Ten Lessons for a Post-Pandemic World*, Dublin: Penguin Books, 2021, 324 p.

Zakariya F., *Desyat' urokov dlya svitu pislya pandemiyi*, per. z anhl. A. Markhovs'ka ta O. Yemel'yanova, Kyiv: Nash Format, 2021, 264 s.